

Németh József Lajos¹

Stratégiai kommunikáció: fókuszban az állam és a haderő

Strategic Communication: Focus on the State and the Force

Absztrakt

A 2001-es terrortámadások után politikai és katonai vezetők egyre többet használnák a „stratégiai kommunikáció” kifejezést. Ennek eredményeként napjainkban sok definíció használatos a fogalom leírására, mégis, jelentős kihívásokkal nézünk szembe akkor, ha azt annak mélységében kívánjuk megérteni. A jobb megértés érdekében és az eddig elvégzett kutatások alapján a szerző a stratégiai kommunikáció megértését – különösen intézményi kötődése miatt – az állam és haderő vonatkozó erőfeszítései alapján látja célravezetőnek és a további kutatások szempontjából jelentősnek. A szerző egyes vonatkozó példák rövid, lényegre törő bemutatása alapján arra a következtetésre jut, hogy a témakör tartalmi összetevői legfontosabb szereplőinek az állam és a haderő tekinthetők.

Kulcsszavak: *stratégiai kommunikáció, történelem, állam, haderő*

Abstract

After the 9/11 terror attacks the term “strategic communication” became widely used by political and military leaders as well. As a result, nowadays there are many definitions in usage to describe it; however, we are still facing lots of challenges if we want to understand the real meaning of this term. For a better understanding and based on the research done so far, the author sees an understanding of strategic communication based on its defining events, personalities, as well as its tools and procedures.

¹ Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar Elektronikai Hadviselés Tanszék, tudományos főmunkatárs – University of Public Service Faculty of Military Sciences and Officer Training Department of Electronic Warfare, senior research advisor, e-mail: nemeth.jozsef@uni-nke.hu

Based on a brief, concise presentation of these, the author concludes that the most important actors in the content components of this topic are the state and the armed forces.

Keywords: *strategic communication, people, tools, history, conceptual approaches, research, actors*

1. Bevezetés

E sorok szerzője az e témában már korábban megjelent publikációiban is rámutatott arra a tényre, hogy az elmúlt években számos kísérlet történt a stratégiai kommunikáció definiálására, azonban ezek tartalmát illetően kevés egyetértés mutatkozik a szakértők között; *pontosabban abban értenek egyet, hogy miben nem értenek egyet az egyes tartalmi kérdéseket illetően.*² Ugyanakkor fontos kiindulópont, hogy jelen cikk tárgya, a stratégiai kommunikáció, számos inter- és multidiszciplináris területen egyre ismertebb fogalommá vált, amelynek – mint komplex elgondolásnak és eljárási rendszernek – megjelenése a biztonságpolitikában a 2001. szeptember 11-i terroristámadásokat követően vált markánsná oly módon, hogy annak jelentőségét mind az Észak-atlanti Szerződés Szervezete (*North Atlantic Treaty Organization* – NATO), mind pedig az Európai Unió (*European Union* – EU) felismerte, és hangsúlyozza mind szervezeti, mind eljárási értelemben.³ Mivel a nemzetközi jog egyik alanya az állam, így az előbb említett szervezetek vonatkozó erőfeszítései tulajdonképpen vonatkozó állami szempontokat is megjelenítenek. A téma szomorú, de fontos időszerezését adják ugyanakkor a hidegháború vége (1989–1991) óta lezajlott úgynevezett „kiszáborúk” tapasztalatai (lásd Afganisztán, Irak, Grúzia, Kelet-Ukrajna, Iszlám Állam Kalifátusa), valamint a nemzetközi terrorizmus elleni küzdelemben – különösen 2001. szeptember 11-e óta megjelent – hadviselési módok és formák, amelyekben kiemelt szerephez jutottak a szemben álló felek célkitűzéseinek erősítésére és/vagy gyengítésére törekvő kommunikációs stratégiák. A 2001. szeptember 11-i, az Amerikai Egyesült Államokban történt összehangolt terrortámadások arra is rámutattak, hogy a korábbi időszakban alkalmazott kommunikációs-befolyásolási eljárások és technológiák már nem, vagy alig működtek.⁴ A jelenség egyik látványos példája a Szabad Európa Rádió, amely 1989-től kezdve jelentősen csökkentette közép-európai jelenlétét, s ez igaz volt a más geopolitikai régiókban működő „testvérrádiókra”

² Lásd Németh József Lajos: A stratégiai kommunikáció interdiszciplináris megközelítésben. *Hadtudományi Szemle*, 12. (2019), 1. 167–174. Illetve Németh József Lajos: A stratégiai kommunikáció (hadi)technikai vonatkozásai I. rész. *Haditechnika*, 54. (2020), 4. 13–16. és Németh József Lajos: A stratégiai kommunikáció (hadi)technikai vonatkozásai II. rész. *Haditechnika*, 54. (2020), 5. 15–19.

³ Lásd a NATO Stratégiai Kommunikáció Kiválósági Központját (*NATO Strategic Communications Centre of Excellence*), amelyet 2014-ben hoztak létre a lettországi Rigában: www.stratcomcoe.org/report-period-1-october-2014-31-december-2014; vagy az EU által 2015-ben létrehozott úgynevezett Kelet Stratégiai Kommunikáció Munkacsoportot (*EU East StratCom Task Force*): https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/2116/questions-and-answers-about-east-stratcom-task-force_en.

⁴ Lásd Németh József: 2001. szeptember 11. Egy vizsgálat anatómiája. *Hadtudomány*, 16. (2006), 3. 103–111.

is.⁵ Érdekes és fontos további adalék az is, hogy az amerikai kormányzati – ezeken belül pedig legfőképp a katonai és nemzetbiztonsági – erőfeszítésekben a stratégiai kommunikáció kiemelt szerephez jutott.

2. Stratégiai kommunikáció

2.1. A fogalom katonai eredete

A „stratégiai kommunikáció” kifejezés 2002-ben a Pentagonban jelent meg olyan gyűjtőfogalomként, amelynek lényege a kulcshallgató(s)g(ok) informálására és befolyásolására irányul, illetve ezen kívül ennek keretében igyekeztek az összes olyan szakembert, aki valamilyen módon érintett volt/lehetett a 2001-es terror-támadásokat követő különböző kommunikációs erőfeszítésekben, további közös erőfeszítésekre sarkallni.⁶ A napjainkban az amerikai haderőben használt stratégiai kommunikáció kifejezés 2002-ben a Pentagonban tevékenykedő Jack Catton tábornok hivatalában keletkezett. Ted Tzavellas-val, Rhett Hernandezzel és Jeff Lan alezredessel olyan kifejezést dolgoztak ki, amelyet mindenki, aki kommunikáción dolgozik, hajlandó annak értelmezésére használni, hogy az a tájékoztatás eszközeként legyen értendő a kulcsfontosságú célközönség (hallgatóság) befolyásolása céljából. Fontos azonban azt is megemlíteni, hogy a terrortámadások után az amerikai szövetségi vezetés (George W Bush elnöki adminisztrációjáról van szó) válaszában szinte azonnal lázas munka kezdődött, és hamar arra a következtetésre jutottak, hogy az Amerikai Egyesült Államok külföldi percepciójában az úgynevezett nyilvános diplomácia (más kifejezéssel közdiplomácia, *public diplomacy*) komoly nemzetbiztonsági témává lépett elő, és ahogyan Lee Hamilton a 9/11-es eseményeket vizsgáló bizottság elnöke fogalmazott: nyilvános diplomácia lehet az, amely megakadályozza, hogy az országba olyanok jöjjenek, akik amerikaiakat akarnak megölni.⁷ Ezen érzelmi háttér mellett Washington további politikai céljául tűzte ki az amerikai értékrend (például demokrácia, vallás- és szólásszabadság, egyenjogúság) üzeneti erősítését is, így az arab és az iszlám világ Washington elsődleges célközönsége lett. Nemcsak azért, mert a gépeltérítők ebből a térségből érkeztek, hanem azért is, mert sokan azt gondolták az arab világban, hogy az Egyesült Államok torz képet mutat önmagáról. Így tehát egy értékközpontú, nyilvános diplomácia kibontakozása vette kezdetét azzal a nem titkolt céllal, hogy megakadályozzák a terrorizmusra buzdító üzenetek és felhívások terjedését. Ennek megvalósítására olyan nemzetközi reklámkampányt dolgoztak ki, amely

⁵ Vajda Barnabás: *Egy szabad hang Kelet-Európában: A Szabad Európa Rádió tevékenységéről a hidegháború alatt*. Duna-szerdahely, Nap, 2011. 277–281.

⁶ James P. Farwell: *Persuasion and power: The Art of Strategic Communication*. Washington DC, Georgetown University Press, 2012. 28.

⁷ R. S. Zaharna: *Battles to Bridges. US Strategic Communication and Public Diplomacy after 9/11*. Palgrave Macmillan UK, 2010.

12 millió dolláros költségvetésének keretében nemcsak nemzetközi magazinok kiadása, hanem az interneten vagy más csatornákon (televízió, rádió stb.) folytatott „marketingkampányok” megvalósítására is mód nyílt.⁸ A fentiekkel párhuzamosan katonai művelet is indult az afganisztáni talibán vezetés megdöntése és Oszáma bin Láden elfogása érdekében. A 2001 szeptemberében elindult katonai műveletek eredményeként decemberre a tálib vezetés megbukott, azonban a 9/11-es merényletek kitervelőjének sikerült elmenekülnie és elrejtőznie egészen 2011 májusáig, amikor pakisztáni rejtékhelyén az amerikai különleges egységek végeztek vele.⁹ Bár a kezdeti amerikai katonai sikerek vitathatatlanok, a katonai jellegű stratégiai kommunikáció kevés eredményt mutat, hiszen a tálib felkelőkkel való tárgyalások még most sem zárultak le.

2.2. Korábbi definiálási kísérletek és eredet

James P. Farwell *Meggyőzés és hatalom* című könyvében a stratégiai kommunikáció „szavak, akciók (tettek, cselekedetek), képek vagy szimbólumok használata a célközönség hozzáállásának és véleményének befolyásolására, viselkedésük alakítására az (adott) érdekek vagy politikák előmozdítása vagy a célok elérése érdekében”.¹⁰

A fent említett műben találunk arra is választ, hogy másként látja és kezeli a fentiek az állam, az üzleti és a katonai szféra.

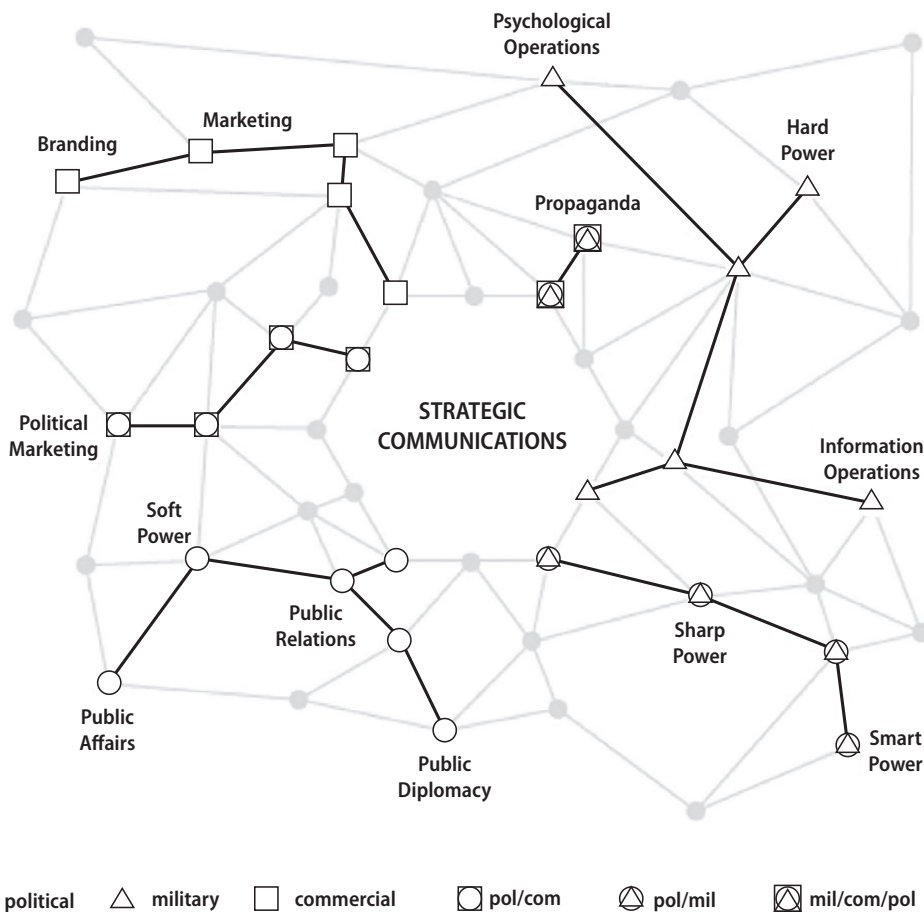
A stratégiai kommunikációt 2015-ben legalább öt fontos területről eredeztetik: ide érhető az üzleti élet, csakúgy, mint az akadémiai (kutatási) szféra, továbbá a kormányzati terület és a nem kormányzati szervezetek is *non-governmental organization* – NGO), de a média világot sem szabad kifejezéstől elválni a kifejezés eredetét kutatva.¹¹ Az elmúlt években a kifejezés „divatossá”, azaz felkapottá vált, amiben nagy szerepet játszhatott az, hogy a felsorolt területek és azok szereplői igyekeztek azt saját tartalommal megtölteni, ha úgy tetszik, olyan megközelítést alakítottak ki és alkalmaztak, amely a legmegfelelőbbnek bizonyult számukra. E publikáció alkotásakor (2021 januárjában) a már korábban említett NATO Stratégiai Kommunikáció Kiválósági Központ (*NATO Strategic Communications Centre of Excellence*) tudományos kiadványai (például kézikönyvként megjelentetve) által ismertetett kiindulási pontok alapján már a stratégiai kommunikáció „univerzumáról” is beszélhetünk (1. ábra).

⁸ Zaharna (2010) i. m. 1–2.

⁹ Council on Foreign Relations: *The U.S. War in Afghanistan 1999–2020*.

¹⁰ Farwell (2012) i. m. 28.

¹¹ Young Joon Lim: *Theorizing Strategic Communication in Parsimony from the U.S. government perspective. KOMÉ – An International Journal of Pure Communication Inquiry*, 3. (2015), 1. 2.

1. ábra: A stratégiai kommunikáció univerzuma 2019-ben

Forrás: Leonie Hayden: Improving NATO Strategic Communications Terminology. NATO Strategic Communications Centre of Excellence, 2019. június 9.

A fenti ábrán jól látható, hogy a politikai, katonai területek találkozásáról beszélhetünk oly módon, hogy azokban megjelennek olyan speciálisnak mondható szakterületek, mint a politikai marketing, a propaganda, a pszichológiai (lélektani) hadviselés/műveletek, vagy akár a nemzetközi erőterben történő hatalomgyakorlás puha vagy kemény eszközei. Az előbb felsoroltak pedig jelentős állami erőfeszítéseket igényelnek.

A szerző által eddig elvégzett irodalomkutatás és feltárt értelmezési kísérletek alapján a témakör holisztikus, azaz rendszerszemléletű megközelítése tekinthető indokoltnak, ideértve más multi- és interdiszciplináris tudományterületek bevonását is a tudományos vizsgálódásba.

2.3. Saját definiálási kísérlet

E sorok szerzője szerint a *stratégiai* kommunikáció alatt a tudatos információközlés olyan formáit, továbbá módjait és eszközeit ért(het)jük, amelyek egy adott vagy általunk meghatározott célközönség számunkra kedvező viselkedésformái (magatartásai) elérésére irányulnak, és magukon hordozzák a stratégiai gondolkodás legfontosabb jellemzőit. Ennél a pontnál azonban meg kell említenünk a kanadai filozófus, Herbert Marshall McLuhan¹² (1911–1980) jóval a korát megelőzően 1967-ben tett és a kommunikációelméletre rendkívül nagy hatást gyakorolt híres mondatát, amely szerint „A médium maga az üzenet”. Ez azt jelenti, hogy bizonyos kommunikációs formákban nem maga az üzenet tartalma a fontos, hanem annak hordozója, más megközelítésben az, amin vagy amivel azt közvetítik. Ilyen közvetítő „eszköz” vagy médium pedig – jellegénél fogva – a haderő is lehet, és eseteként az is. Gondoljunk csak arra az üzenetre, amelyet egy repülőgéphordozó-csoportosítás megjelenése jelent adott térségben! De ide sorolható az úgynevezett pilóta nélküli eszközök, azaz a „drónok” alkalmazása is.

3. Állam, biztonság, kommunikáció

A választott téma szempontjából fontosnak tekinthető továbbá az állam, a biztonság, valamint a kommunikáció fogalmainak és tartalmának tisztázása, az egymáshoz való viszonyuk bemutatása.

3.1. Az állam meghatározása

Az állam fogalmának, jellemzőinek meghatározásakor sokféle megközelítéssel találkozhatunk, amelyek közül tárgyalt témánk szempontjából talán az alábbiak tekinthetők a legjobb kiindulópontnak: „az állam olyan hatalmi intézmény, amely egy adott területen élő népesség felett szuverenitással rendelkezik”;¹³ „az állam olyan szervezet, mely a legális fizikai kényszeralkalmazás legitim monopóliumával bír”.¹⁴

Az előbb említett fogalmi megközelítések kétségtelenül feltételeznek valamiféle együvé tartozást, amelyet társadalomként vagy akár csoportként is leírhatunk. Ezek mindegyikére találhatunk számos szociológiai és szociálpszichológiai példát vagy jellemzőt. Ezek közül szembetűnők és nagy jelentőséggel bírnak azok az eljárások, eszközök, amelyek az adott entitás által különösen fontosnak tartott létfontosságú

¹² McLuhan említésekor még meg kell jegyeznünk a hasonlóan fontos olyan további megközelítéseit, mint „a globális falu”, amelynek a lényege az, hogy az elektronikus kommunikációs technológiák fejlődésével a világ oly mértékben vált és válhat összekötötté vagy picivé, mint egy falu, amelyben az emberek gyorsan kommunikálnak, és minden eseményről szinte azonnal értesülnek. Jelen tanulmány szerzője szerint az internet létrejöttével és működtetésével ez a vízió megvalósultnak tekinthető. Az említett kanadai gondolkodóhoz köthető az úgynevezett „Gutenberg-galaxis” kifejezés is, amely alatt a 15. században a könyvnyomtatás elterjedésével az ismeretközlés által indukált jelentős kultúrtörténeti változásokat érthetjük.

¹³ Takács Péter: Az állam fogalma. In Smuk Péter (szerk.): *Alkotmányjog I. Alkotmányos fogalmak és eljárások*. Győr, Universitas Győr, 2015.

¹⁴ Takács (2015) i. m.

célok (például alkotmányos rend megőrzése, terület védelme, bizonyos erőforrások, természeti kincsek stb.) elérésére, azok megtartására vagy épp védelmére szolgálnak.¹⁵

3.2. A biztonság meghatározása

A biztonság meghatározásakor azonban azt állapítják meg, hogy „bár a biztonságnak nincs általánosan elfogadott definíciója, azok a nemzetközi szervezetek, amelyeknek Magyarország tagja, a biztonság fogalmát valamennyien szélesen értelmezik, s megkülönböztetik a biztonság katonai, politikai, gazdasági, környezeti és társadalmi dimenzióját. A biztonság katonai dimenziójának alapkérdése az állam katonai biztonsága, a politikai dimenzió az állam stabilitása, az állam erőszak-monopóliumának biztosítása, a gazdasági dimenzió az ország stabilitása, a környezeti dimenzió az környezet fenntarthatósága, a társadalmi dimenzió az társadalmi csoportok és az egyén biztonsága.”¹⁶ Ugyanitt állapítják meg az előbb hivatkozott műben, hogy „a biztonság legáltalánosabban a veszély és fenyegetés hiányát, illetve a veszély és a fenyegetés elhárításának képességét jelenti”.¹⁷

3.3. Az állam biztonságához kapcsolható legfontosabb kommunikációs kiindulási pontok és kérdések

A világszerte elismert brit történész Arnold Joseph Toynbee (1889–1975) is kifejti, hogy a történelem során az egyes államok külön rendszereket és erőfeszítéseket hoztak létre annak érdekében, hogy létezésük, működésük előnyeit kik élvezhetik, és kik nem. Ennek egyértelműsítésében pedig a haderőnek fontos szerepe van.¹⁸

A fenti területek összekapcsolásával juthatunk el a kommunikáció egyes vonatkozó kérdéseihöz.

1. Hogyan juttattja el (közli) az adott csoport/társadalom/állam mások és önmaga számára vitathatatlanul egyértelműen az adott entitás által különösen fontosnak tartott különös, létfontosságú célokat?
2. Melyek azok, amelyek történelmük, identitásuk és kultúrájuk szempontjából központi jelentőségűek?
3. Hogyan gondolkoznak arról, és hogyan döntenek róla, hogy bizonyos jelenségek veszélyt jelentenek az említett célok vagy erőforrások biztonságára, életképességére vagy kizárólagosságára nézve?
4. Hogyan döntenek arról, hogy mikor, hol és milyen nyilvánvaló fenyegetések indokolják az adott védekezés alkalmazását?
5. Hogyan ismerik fel és értékelik az erőhasználat hatásait?¹⁹

¹⁵ Hamilton Bean – Bryan C. Taylor (szerk.): *The Handbook of Communication and Security*. Routledge, 2019. 1.

¹⁶ Kladek András – Kuti Ferenc: *Közigazgatási szakvizsga. Kül- és biztonságpolitikai ágazat*. Jegyzet. Budapest, NKE, 2015. 115.

¹⁷ Kladek–Kuti (2015) i. m. 115.

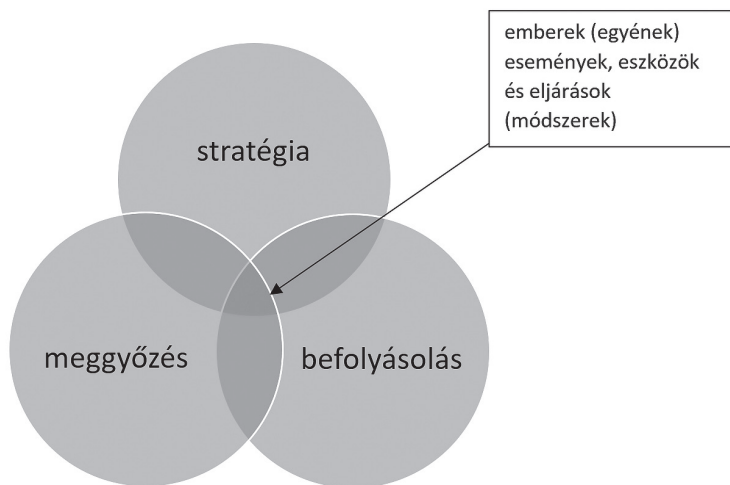
¹⁸ Arnold Toynbee: *A study of history*. Oxford University Press and Thames and Hudson Ltd., 1972. 288.

¹⁹ Bean–Taylor (2019) i. m. 1–2.

4. A stratégiai kommunikáció bemutatása néhány példa segítségével

A fogalmi megközelítések és a témakör eddigi vizsgálata során a szerző megközelítésében a befolyásolás és meggyőzés, valamint a stratégiai gondolkodás eddigi metaszempontjaiban meghatározhatók és nyomon követhetők olyan emberek (egyének), események, eszközök és eljárások (módszerek), amelyek bemutatásával a tárgyalt témakör jobban értelmezhető, és új tudományos eredményeket határozhatunk meg, valamint új kutatási irányokat jelölhetünk ki.

A 2. ábra ennek lényegét mutatja be.

2. ábra: A stratégiai kommunikáció egyes meghatározó elemei és azok metszéspontja

Forrás: a szerző szerkesztése

A kommunikáció az emberi érintkezés minden területén jelen van, s ez a megállapítás vonatkozik az interakciók olyan sorozatára is, amelyeket az egyes háborúk vagy a hadviselés egyes formái is magukban foglalnak. A katonai gondolkodók – és az elmúlt évtizedekben egyre több, a témában jártas civil szakértő, politikai és katonai tanácsadó is – hosszú idő óta foglalkoznak a hadviselés egyes törvényszerűségeinek megállapításával, a vonatkozó összefüggések feltárásával. Az elmúlt évezredek során elkészült, a fenti témakörrel foglalkozó írásművek szinte mindegyike két fő kérdésre keresi a választ: hogyan kerülhető el a fegyveres összeütközés, illetve – amennyiben erre mégis sor kerül – hogy érhetőek el a kitűzött célok, hogyan ragadható meg és fejleszthető ki a siker?

A kommunikációt a katonai vezetés és irányítás szempontjából vizsgálva az is megállapítható, hogy annak központi kérdése – békében és háborúban egyaránt – az, hogy miként (milyen módon, milyen eszközökkel stb.) biztosítható és tartható fent az egymástól különálló/elkülönült elemek (ezek lehetnek különböző méretű egységek, de akár technológiai eszközök is) közötti kapcsolat.

4.1. Az ókortól a reneszánszig

Sunzi az i. e. 5. században élt kínai hadvezér, akinek valós tapasztalatokon nyugvó hadtudományi gondolatai a mai napig is rendkívül jelentős hatással bírnak, kifejtette: „[...] ezért aki száz csatában száz győzelmet arat, még nem a jók legjobbjika. A jók legjobbjika küzdelem nélkül hódoltatja meg az ellenséges sereget”.²⁰ Magyarán arra a kérdésre is keresnünk kell a választ, hogyan lehet elérni azt, hogy az ellenség (vagy a szemben álló fél) ne kezdjen fegyveres cselekménybe, de az egyúttal annak legyőzését, vagy magatartásának számunkra kedvező irányba történő elmozdítását is jelentse? Ebben a tekintetben pedig nagy jelentőséggel bírhatnak az egyes befolyásolási és meggyőzési eljárások és módszerek.

A kínai hadtudományt tanulmányozva juthatunk el ahhoz a felismeréshez, amely sajátos „stratégiai kommunikációs komplexumként” értelmezhető: a kínai nagy fal (3. ábra) különböző hosszúságú elemekből álló, de mindösszesen 21 196 kilométer hosszú katonai erődítményrendszer,²¹ amely nemcsak füst- és fényjelzésekből álló kommunikációs jelzőrendszerként, hanem védelmi célból is épült. Tárgyalt témánk szempontjából különösen kiemelendő annak elrettentési és megtévesztési funkciója is!

3. ábra: A kínai nagy fal Pekingtől északra található részletei 2016-ban

Forrás: a szerző által készített fotó

²⁰ Sunzi: A hadviselés törvényei. (Ókínai nyelvű eredetiből fordította Tokaji Zsolt). In Tokaji Zsolt – P. Szabó Sándor (szerk.): *A kínai hadtudomány klasszikusai*. Budapest, Dialóg Campus, 2018. 35.

²¹ China's Great Wall Found to Measure More Than 20,000 Kilometers. *Bloomberg News*, 2012. június 5.

Sunzi kortársa, a görög történetíró, Hérodotosz (i. e. 5. század) a görög–perzsa háborúkat tárgyaló művében számos utalást tesz a kommunikáció jelentőségére az egyes konfliktusok kialakulását vagy épp elkerülését magyarázva:

„[...] Alüattész pedig mihelyt emberei meghozták a hírt Delphoiból, tüstént követet küldött Milétoszba; Fegyverszünetet akart kötni Thraszübulossal meg a milétosziakkal arra az időre míg felépítetteti a templomot. A követ tehát elindult Milétoszba. Thraszübulosz azonban, aki már ismerte a körülményeket és Alüattész szándékát, a következőket eszelte ki: összehordatta a piactérre mindazt az élelmiszert, ami az ő és a polgárok birtokában volt a városban, és meghagyta a milétosziaknak, hogy mihelyt jelt ad rá, mindnyájan kezdjenek enni-inni, mulatozni. Ezt azért tervelte ki és parancsolta meg Thraszübulosz, hogy a szardiszi követ lássa a felhalmozott sok élelmiszert és a jókedvű embereket és ilyen hírrel térjen vissza Alüattészhez. Így is történt: a követ mindezt látta és miután Thraszübulosznak átadta a líd király üzenetét visszatért Szardiszba. Értesüléseim szerint Milétosz csakis ennek köszönhette a kibékülést. Alüattész ugyanis abban reménykedett, hogy Milétoszban nagy az élelem hiány, nincs gabona, nagy a nyomor; a Milétoszból visszatérő követ pedig éppen az ellenkezőjét jelentette annak, amit ő elképzelt. Ezután megtörtént a kibékülés a két uralkodó barátságot és szövetséget kötött egymással. Alüattész egy templom helyett kettőt emeltetett Asszészosban és betegségéből felépült. Így zajlott le Alüattész háborúja a milétosziak és Thraszübulosz ellen.”²²

A meggyőzés és befolyásolás további fontos példájaként említendő Nagy Sándor, azaz III. Alexandrosz makedón király (i. e. 356 – i. e. 323), aki hódításai során, egyrészt saját hatalma megtartására, másrészt a birodalma egysége fenntartására alkalmazta az úgynevezett szuszai (susai) menyegzőt mint eszközt a befolyásolásra és meggyőzésre i. e. 324-ben.²³ Egyes szakértők úgy tekintenek e tetteire – sok más cselekedete mellett –, mint a propaganda egyik korai megnyilvánulására.²⁴ Történelmi és szakmai okokból érdemes ugyanakkor kritikával illetni azt, hogy Nagy Sándor e tette valóban a propagandához sorolható-e, vagy sem.

Az ókor máig ható nagy tudományai közül nem mehetünk el szó nélkül a filozófia mellett, amelynek mind gondolatiságához, mind meghatározó személyiségeihez számos, a meggyőzéshez és befolyásoláshoz köthető példát találunk.

A filozófiához mint „minden tudományok igazi szülőanyjához”²⁵ sorolandó például a görög Platón (i. e. 427 körül – i. e. 347), aki nemcsak ideái miatt, hanem híres barlang-hasonlata²⁶ okán is kapcsolható a meggyőzéshez és befolyásoláshoz. Továbbá különösen fontosnak tarthatjuk tárgyalt témánk szempontjából a Szókratész védőbeszédet tartalmazó dialógusát, amellyel a beszéd stratégiai aspektusait mutatja be számunkra, mintegy így nyitva teret a retorikának, azaz a szónoklattannak (ékesszólásnak).

Az ugyancsak görög Arisztotelész (i. e. 385 körül – i. e. 323) pedig művei révén arra hívta fel figyelmünket, hogy a tudományok és művészetek alapvetően mind meggyőzésre

²² Hérodotosz: *A görög–perzsa háború. /Részletek/*. Budapest, Gondolat, 1967. 11.

²³ A susai menyegző. *WaybackMachine*.

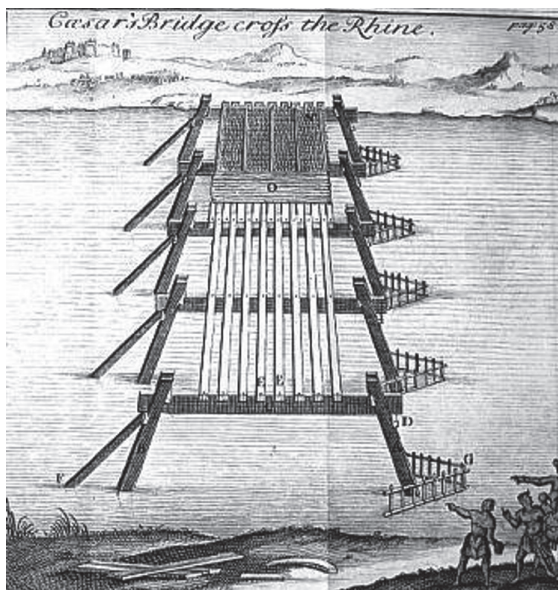
²⁴ Lásd Garth S. J. Jowett – Victoria J. O’donnell: *Propaganda & Persuasion*. London, SAGE Publications Ltd., 2019. 178.

²⁵ Marcus Tullius Cicero római író, filozófus és politikus (i. e. 79 – i. e. 51) híres mondása: „Philosophia vero omnium mater artium.”

²⁶ Lásd http://mmi.elte.hu/szabadbolcseszett/mmi.elte.hu/szabadbolcseszett/mediatar/bevezetes_a_gorog_bolcsesletbe/platon_barlanghasonlat.html

töreksenek. A római Cicero (i. e. 79 – i. e. 51) filozófiai és politikai tevékenysége pedig a beszéd és a tettek egységét közvetíti felénk. Az ugyancsak híres római szónok és író, Marcus Fabius Quintilianus (i. sz. 35/40 körül – i. sz. 96) a beszéd kettős jellegét hangsúlyozta, egyrészt mint a retorikát „bene dicendiként” leírva, másrészt azt a kard példáján (amelynek sikeres használatához szaktudás kell) keresztül bemutatva.

Az ókori nagy birodalmak szinte mindegyike büszkélkedhetett komoly és a vizsgált témánkhöz kapcsolódó haditechnikai erőfeszítésekkel. Közülük, kiemelve és Európa felé fordítva figyelmünket, nem mehetünk el szó nélkül a Római Birodalom mellett. A stratégiai kommunikáció már korábban említett azon elemére utalva, amely Sunzi gondolatait tükrözi számunkra, a győzelem kivívására vonatkoztatva fegyveres összeütközés nélkül és rendkívül jelentős haditechnikai szaktudást igényelt, példaként kell említenünk Caius Julius Caesar (i. e. 100–44) két, viszonylag jól dokumentált, fából készült hadihídját, amelyeket az i. e. 55. és i. e. 53. években építtetett. Mindkét híd a Rajnán vezetett át, és a gallok elleni háborút szolgálta. Szerkezetéről leginkább Caesar saját – harmadik személyben megfogalmazott – feljegyzéseiből meríthetünk információt (*Commentariorum Caii Julii Caesaris de Gallico Bello, Liber IV*).²⁷

4. ábra: Julius Caesar hidja, Leoni (1742) ábrázolásában

Forrás: Láng (s. d.) i. m.

Tárgyalt témánk szempontjából pedig nem elhanyagolható tény, hogy „Caesar mindazt elérte, amiért átvezette seregét a Rhenuson: ráijesztett a germánokra, megbüntette a sugambereket, véget vetett az ubiusok sanyargatásának”.²⁸

²⁷ Láng Elemér: Hidakról, földrajzi-történeti áttekintés. I. rész: őskor és a nagy birodalmak kultúrái. *Fatáj online*.

²⁸ Iulius Caesar feljegyzései a gall háborúról, a polgárháborúról. Lásd <https://mek.oszk.hu/05000/05020/05020.htm>

A középkorhoz érkezve Hippói Szent Ágoston (Aurelius Augustinus) (Thagaste, Észak-Afrika, 354. november 13. – Hippo Regius, 430. augusztus 28.) teológiai és bölcséleti munkássága az ékesszólás fontosságát és jellemzőit tárja elénk.²⁹

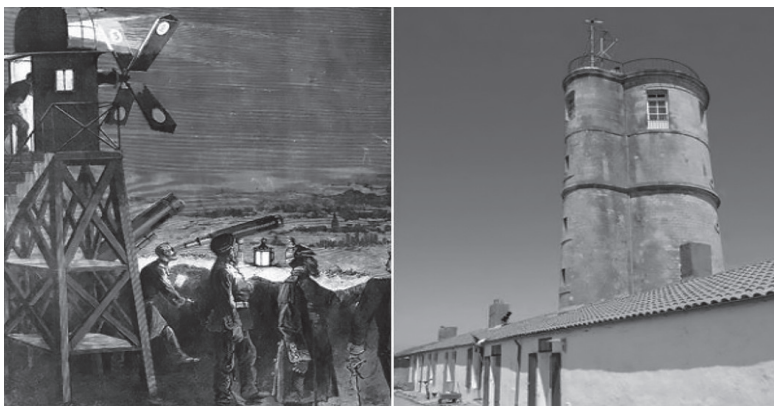
A reneszánsz időszakának számunkra kiemelendő nagyhatású alkotója Francesco Petrarca (Arezzo, 1304. július 20. – Arquà, 1374. július 19.), aki tevékenységével újraértelmezte a retorika és a filozófia egységét.

A könyvnyomtatást feltaláló német Johannes Gutenberg (Mainz, 1400 k. – Mainz, 1468. február 3.) pedig forradalmat indított el a kommunikációban, amelyhez – stratégiai értelemben is – annak a Luther Mártonnak (Eisleben, 1483. november 10. – Eisleben, 1546. február 18.) a tette mérhető, aki a búcsúcédulák elleni tiltakozása jeléül 1517. október 31-én a wittenbergi Schlosskirche (Vártemplom) kapujára szögezte 95 tételét.

4.2. Napóleontól az I. világháborúig

A történelmi előzményeket egybevetve és a háborúk kialakulásának okait vizsgálva jutunk el Carl von Clausewitz, a 19. században élt porosz hadtudós azon, a francia forradalom kommunikációs eseményeihez is köthető megállapításához, amely szerint „a háború nem más, mint az állampolitika folytatása megváltozott eszközökkel”.

Az említett korszakot meghatározó napóleoni háborúk egyik legjelentősebb eredménye pedig az lett, hogy a politikai elit döntéseit a későbbiek során egyre inkább a tömegek határozták meg, és azok végrehajtását a társadalom és a gazdaság egészének bevonásával, más szóval élve „totálisan” valósították meg. Napóleonnál maradván mindenképp említést kell tennünk egy olyan kommunikációs technikai fejlesztéséről, amely őt – politikai és katonai értelemben véve is – jelentős stratégiai előnyökhöz juttatta.³⁰

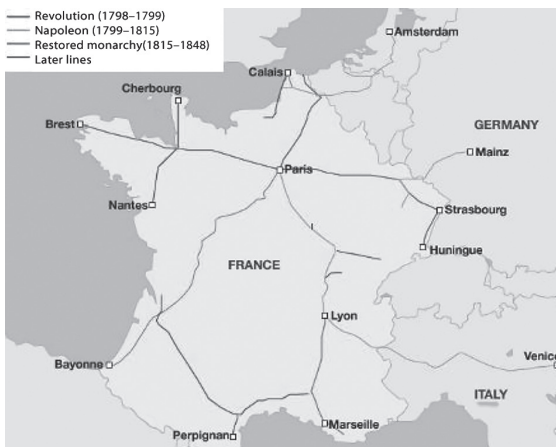
5. ábra: Szemaforjelzéseket megfigyelő személyek és még létező szemaforállomás fotója

Forrás: Modern távközlési technika segítette Napóleont. *Múlt-Kor* (2013) i. m. ugyanis „a napóleoni szemafor volt a világ első távíróhálózata, amely az üzeneteket a 19. század eleji Franciaországon soha nem látott sebességgel továbbította”.³¹

²⁹ Lásd például *A keresztény tanításról* című művét.

³⁰ Modern távközlési technika segítette Napóleont. *Múlt-Kor*, 2013. június 21.

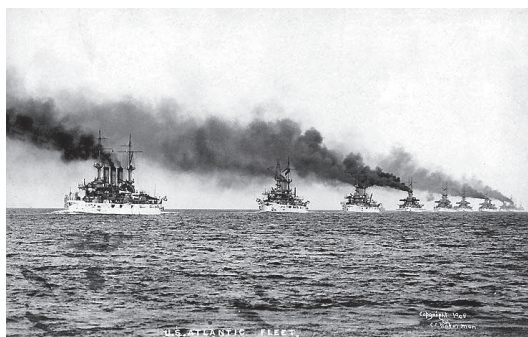
³¹ Modern távközlési technika segítette Napóleont. *Múlt-Kor* (2013) i. m.

6. ábra: A szemaforhálózat térképe
 Forrás: Modern távközlési technika segítette Napóleont. *Múlt-Kor* (2013) i. m.

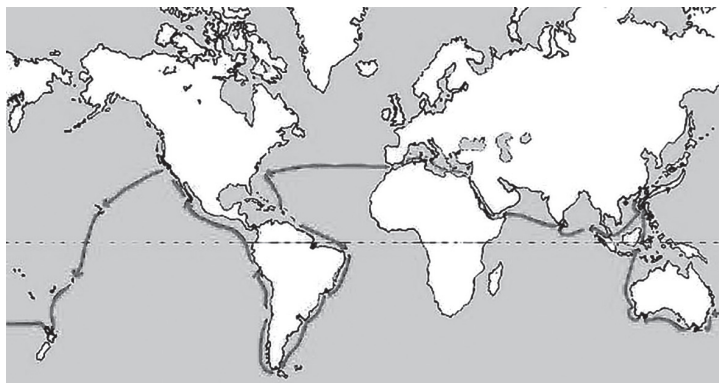
4.3. Példák a 20. századból

Történelmi és hadtudományi szempontból is elfogadottnak tekinthető, hogy az I. világháború drámai változásokat hozott a haditechnikai eszközök fejlesztésében és alkalmazásában. Kitérését megelőzően már forradalmi változások zajlottak a stratégiai kommunikációt illetően is. Ennek egyik jól dokumentált példája az úgynevezett Nagy Fehér Flotta felállítása és alkalmazása, amelyet 1907-ben Theodore Roosevelt indított 1909-ig tartó útjára. A 16 csatahajóból és más kísérőhajókból álló tengeri csoportosítás fő célja olyan erődemonstráció volt, amely az ekkor már egyre inkább világhatalmi tényezővé váló Amerikai Egyesült Államok katonai képességeit és nagyhatalmi befolyásgyakorlását hivatott demonstrálni.³²

7. ábra: A Nagy Fehér Flotta útjára indul 1907-ben
 Forrás: Mark McKinley (s. d.) i. m.

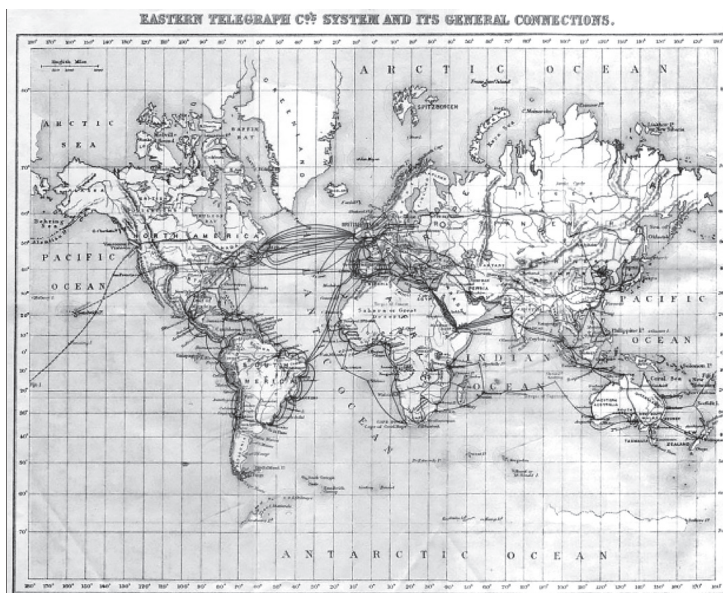
³² Mark McKinley: Cruise of the Great White Fleet. *Naval History and Heritage Command*, s. d.

8. ábra: A Nagy Fehér Flotta útvonala 1907–1909 között

Forrás: http://freepages.rootsweb.com/~camorris/military/gwffleet/gwf_route.html

Az I. világháborút megelőzően robbanásszerű fejlődés zajlott a kommunikációs eszközök fejlődésében is (lásd telegráf, rádió, telefon), ami magával hozta az óceánok és tengerek alatt húzódó kommunikációs kábelek kialakításának és működtetésének égető igényét is.

9. ábra: Az óceánok és tengerek alatt húzódó kommunikációs összeköttetést biztosító kábelek 1901-ben

Forrás: <https://blogthinkbig.com/wp-content/uploads/Cables-Submarinos-mundiales-1901.jpg>

Ez nemcsak elképzelhetetlen változásokat hozott a korábbiakhoz képest az emberiség idő- és térfelfogásában, hanem jelentős mértékben hatott a vonatkozó

stratégiai erőfeszítésekre és gondolkodásra is. Ezek létezését és működését megakadályozandó, így stratégiai kommunikációs hátrányba hozva annak működtetőit, szinte azonnal célponttá váltak a szemben álló felek számára. Ennek eseményeit dolgozta fel az amerikai Harvard Egyetem egyik oktatója, Jonathan Reed Winkler a *Nexus: Strategic Communications and American Security in World War I.* című könyvében.³³

Az I. világháború talán legfontosabb, témánkat illető eredményei azok az állami erőfeszítések, amelyek a propaganda mint a stratégiai kommunikáció egyik módszere előtérbe kerülését jelentették.

A második világhéregést követően, a hidegháborút a „nukleáris” narratíva jellemezte, amely az amerikai és szovjet szembenállásban a végső katonai összecsapást és az elbukás lehetőségét vizionálta. Jól példázza ezt a gondolkodást az úgynevezett Daisy-reklám, amely bár az 1964-es amerikai elnökválasztási kampányban szerepelt, mégis jól mutatja az akkoriban uralkodó hidegháborús retorika mindenhatóságát. Témánkhöz kapcsolódik Matus János kiváló cikke, amelyben a szerző megállapítja, hogy „a szovjet-amerikai kapcsolatokban jelen levő és kölcsönösen ható téves percepciók a valóságosnál kölcsönösen negatívabb képet vetítenek egymásról, ez vezetett az ellenségképek kialakulásához.”³⁴

Ugyanakkor az említett időszakban zajló kisebb méretű (háborús küszöb alatti) összecsapások és az úgynevezett helyi vagy kisháborúk tapasztalatai rámutattak arra a tényre, hogy a háborús politikai célkitűzések a közvélemény folyamatos támogatása nélkül nem valósulhatnak meg. A vietnámi háború elvesztését például gyakran a társadalmi támogatottság hiányában, illetve a háború menete során kialakult erőteljes hazai és nemzetközi tiltakozás számlájára írják.

A 2001. szeptember 11-én lezajlott támadásokat követő terrorizmus elleni küzdelemben³⁵ a katonai műveleteken kívül – amelyeknek jelentős részét már felkelés ellenes műveleteknek (*Counterinsurgency* – COIN) nevezünk – egyre jelentősebbé váltak azok az eljárások, amelyek az adott lakosság „szívének és szellemének megnyerésére” irányultak.³⁶

A fenti nagyon rövid és szinte csak a csomópontokra történő rátekintés nem lehet teljes annak említése nélkül, hogy

- az 1990-es évek elejétől zajlott háborúban – például az 1990–91-es Öbölháború – a kommunikációs, információs és precíziós technológiák használatával egyes szakértők szerint forradalom zajlott a hadviselésben (*Revolution in Military Affairs* – RMA), s ezek permutációit sorolták be például a hálózat-központú hadviselés, vagy a hatás alapú műveletek sorába;³⁷

³³ Jonathan Reed Winkler: *Nexus: Strategic Communications and American Security in World War I.* Cambridge, Massachusetts, London, England, Harvard University Press, 2008.

³⁴ Matus János: A szovjet-amerikai kapcsolatok politikai-pszichológiai összetevői. *Külpolitika*, 15. (1988), 3. 61.

³⁵ Eltérő narratíva fedezhető fel az amerikai „Global War on Terror” (A terror elleni globális háború) és az európai „Fight Against Terrorism” (Harc a terrorizmus ellen) kifejezések fenomenológiai és szemiotikai megközelítésében.

³⁶ „Winning hearts and minds.” A kifejezésből kiérezhető az erőteljes katonai konnotáció, amely véleményem szerint nem túl szerencsés egy olyan területen, ahol a katonai jelenlét jelentős. *Counterinsurgency*, FM 3-24, *MCWP 3-33.5 Headquarters, Department of the Army, Washington, DC, 15 December 2006.

³⁷ H. R McMaster: On War: Lessons to be Learned. *Survival*, 50. (2008), 1. 19–20.

- az elmúlt években előtérbe került az úgynevezett negyedik generációs hadviselés elmélete, amelynek mezsgyéjén a szakértők már az ötödik generáció kapcsán azt vizionálják, hogy a jövőben olyan stratégiai változások történnek, amelyekben „az információs műveletekkel támogatott katonai hadjáratok zajlanak, melyeket gerilla és terrorista támadások egészítenek ki”;³⁸
- az elmúlt évszázadokban, de különösen az elmúlt évtizedekben a tele- és infokommunikációs eszközök fejlődését tanulmányozva a „célpont-fegyver-platform” jelleg párhuzamosan jelenik meg napjaikban;³⁹
- a nemzetközi kapcsolatok egyes szereplői – köztük különösen az Iszlám Állam Kalifátusa elnevezésű terrorszervezet, de akár Oroszország is – előszeretettel használta/használja a hibrid hadviselésben és a hibrid médiában rejlő lehetőségeket stratégiai célkitűzései elérésére;
- az adott helységben, szűk harcászati területen mozgó (járőröző) kis létszámú alegységek (raj, szakasz, de akár pár fő is) komoly stratégiai hatást tudnak kiváltani az úgynevezett „stratégiai tizedes”⁴⁰ jelenségének felismerésével;⁴¹

5. Összegzés

Zárásként elmondható, hogy az állam és a haderő sajátos és hatékony egységet alkothatnak a stratégiai kommunikáció eredményes megvalósításában, azonban eredményességük (hatékonyságuk) mérése megkérdőjelezendő.

Ez a publikáció „Az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-20-5-NKE-108 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával, és az MTA Bolyai János Kutatói Ösztöndíj támogatásával készült készült”.

³⁸ Somkuti Bálint: *A negyedik generációs hadviselés – az érdekérvényesítés új lehetőségei*. PhD-értekezés. Budapest, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Hadtudományi és Honvédtisztviselőképző Kar, Hadtudományi Doktori Iskola, 2012. 90.

³⁹ Thomas Rid: *Small wars and telecommunication*. In *The Ashgate research companion to modern warfare*, Routledge, 2010. 446–447. idézi: Németh József Lajos: *A (stratégiai) kommunikáció és a háború kapcsolata napjainkban*. *Hadtudomány*, (2013), 1–2. 130.

⁴⁰ „A stratégiai tizedes korszaka itt van. A mai katonának profinak kell lennie a hadviselésben, de ehhez illeszkednie kell politikai és médiaérzékenységnek is.” Peter Leahy ausztrál dandártábornok nyilatkozata 2002. október 18-án. In: Major Lynda Liddy: *The Strategic Corporal*. *Australian Army Journal*, 2. (2004), 2. 139–148.

⁴¹ Az olvasónak könnyen az lehet az érzése, hogy a szerző *A tizedes meg többiek* című, Sinkovits Imre főszereplésével 1965-ben készült fekete-fehér, a II. világháborúban játszódó magyar vígjátékra gondol, de ez nem így van. Bár a modern „stratégiai tizedes” megközelítésnek nincs köze a filmhez, végigtekintve a főszereplő kalandjain, mégis találhatunk hasonlóságokat a helyi szituációk és a jóval magasabb szintű események viszonyában.

Felhasznált irodalom

- A susai menyegző. *WaybackMachine*. Online: https://web.archive.org/web/20100830150045/http://hellenizmus.repeta.hu/a_susai_menyegzo
- Bean, Hamilton – Bryan C. Taylor (szerk.): *The Handbook of Communication and Security*. Routledge, 2019.
- China's Great Wall Found to Measure More Than 20,000 Kilometers. *Bloomberg News*, 2012. június 5. Online: www.bloomberg.com/news/articles/2012-06-05/china-s-great-wall-found-to-measure-more-than-20-000-kilometers
- Council on Foreign Relations: *The U.S. War in Afghanistan 1999–2020*. Online: www.cfr.org/timeline/us-war-afghanistan
- Counterinsurgency, FM 3-24, *MCWP 3-33.5 Headquarters, Department of the Army, Washington, DC, 15 December 2006.
- Farwell, James P.: *Persuasion and power: The Art of Strategic Communication*. Washington DC, Georgetown University Press, 2012.
- Hayden Leonie: Improving NATO Strategic Communications Terminology. *NATO Strategic Communications Centre of Excellence*, 2019. június 9. Online: <https://stratcomcoe.org/publications/improving-nato-strategic-communications-terminology/80>
- Hérodotosz: *A görög–perzsa háború. /Részletek/*. Budapest, Gondolat, 1967.
- Jowett, Garth S. J. – Victoria J. O'donnell: *Propaganda & Persuasion*. London, SAGE Publications Ltd., 2019.
- Kladek András – Kuti Ferenc: *Közigazgatási szakvizsga. Kül- és biztonságpolitikai ágazat*. Jegyzet. Budapest, NKE, 2015. Online: <http://m.ludita.uni-nke.hu/reposztorium/bitstream/handle/11410/10222/K%C3%B6zigazgat%C3%A1si%20szakvizsga%20K%C3%BCI%20%C3%A9s%20biztons%C3%A1gpolitikai.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Láng Elemér: Hidakról, földrajzi-történeti áttekintés. I. rész: őskor és a nagy birodalmak kultúrái. *Fataj online*. Online: www.fataj.hu/2011/03/087/LangElemer_Hidakrol_1.PDF
- Liddy, Major Lynda: The Strategic Corporal. *Australian Army Journal*, 2. (2004), 2. 139–148. Online: <https://smallwarsjournal.com/documents/liddy.pdf>
- Lim, Young Joon: Theorizing Strategic Communication in Parsimony from the U.S. government perspective. *KOME – An International Journal of Pure Communication Inquiry*, 3. (2015), 1. 1–15. Online: <https://doi.org/10.17646/KOME.2015.11>
- Matus János: A szovjet-amerikai kapcsolatok politikai-pszichológiai összetevői. *Külpolitika*, 15. (1988), 3. 53–69.
- McKinley, Mark: Cruise of the Great White Fleet. *Naval History and Heritage Command*, s. d. Online: www.history.navy.mil/research/library/online-reading-room/title-list-alphabetically/c/cruise-great-white-fleet-mckinley.html
- McMaster, H. R.: On War: Lessons to be Learned. *Survival*, 50. (2008), 1. 19–30. Online: <https://doi.org/10.1080/00396330801899439>
- Modern távközlési technika segítette Napóleont. *Múlt-Kor*, 2013. június 21. Online: https://mult-kor.hu/20130621_modern_tavkozlesi_technika_segitette_napoleont

- Németh József Lajos: A stratégiai kommunikáció interdiszciplináris megközelítésben. *Hadtudományi Szemle*, 12. (2019) 1. 167–174. Online: <https://doi.org/10.32563/hsz.2019.1.11>
- Németh József Lajos: A stratégiai kommunikáció (hadi)technikai vonatkozásai I. rész. *Haditechnika*, 54. (2020), 4. 13–16. Online: <https://doi.org/10.23713/HT.54.4.04>
- Németh József Lajos: A stratégiai kommunikáció (hadi)technikai vonatkozásai II. rész. *Haditechnika*, 54. (2020), 5. 15–19. Online: <https://doi.org/10.23713/HT.54.5.03>
- Németh József: 2001. szeptember 11. Egy vizsgálat anatómiája. *Hadtudomány*, 16. (2006), 3. 106–111. Online: http://mhtt.eu/hadtudomany/2006/3/2006_3_9.html
- Rid, Thomas: Small wars and telecommunication. In *The Ashgate research companion to modern warfare*. Routledge, 2010. 446–447. idézi: Németh József Lajos: A (stratégiai) kommunikáció és a háború kapcsolata napjainkban. *Hadtudomány*, (2013), 1–2. 130.
- Somkuti Bálint: *A negyedik generációs hadviselés – az érdekvényesítés új lehetőségei*. PhD-értekezés. Budapest, Nemzeti Közszerződési Egyetem, Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar, Hadtudományi Doktori Iskola, 2012. Online: <https://doi.org/10.17625/NKE.2012.019>
- Sunzi: A hadviselés törvényei. (Ókínai nyelvű eredetiből fordította Tokaji Zsolt). In Tokaji Zsolt – P. Szabó Sándor (szerk.): *A kínai hadtudomány klasszikusai*. Budapest, Dialóg Campus, 2018.
- Szak Andrea: *Társadalmi kommunikáció*. Budapest, Nemzeti Közszerződési Egyetem, 2012.
- Takács Péter: Az állam fogalma. In Smuk Péter (szerk.): *Alkotmányjog I. Alkotmányos fogalmak és eljárások*. Győr, Universitas Győr, 2015. Online: <http://real.mtak.hu/80661/2/Az%20%C3%A1llam%20fogalma%202014%20Gy%C5%91r%20.pdf>
- Toynbee, Arnold: *A study of history*. Oxford University Press and Thames and Hudson Ltd., 1972.
- Vajda Barnabás: *Egy szabad hang Kelet-Európában: A Szabad Európa Rádió tevékenységéről a hidegháború alatt*. Dunaszerdahely, Nap, 2011.
- Winkler Jonathan Reed: *Nexus: Strategic Communications and American Security in World War I*. Cambridge, Massachusetts, London, England, Harvard University Press, 2008.
- Zaharna, R. S.: *Battles to Bridges. US Strategic Communication and Public Diplomacy after 9/11*. Palgrave Macmillan UK, 2010. Online: https://doi.org/10.1057/9780230277922_2